

Демографски преглед

Београд

Година XVIII

Број 68/2018

СРБИЈА 2017. ГОДИНЕ: РЕКОРДНО НЕГАТИВАН ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ

Србија је, према проценама Републичког завода за статистику, 1. јануара 2018. године имала 7.001.444 становника (РЗС, 2018а). Укупно становништво земље је, у односу на почетак претходне године, било малобројније за 38,8 хиљада лица. То значи да је и у 2017. години забележено смањење становништва које се, уосталом, континуирано одвија од почетка 21. века. Србија је у том раздобљу изгубила нешто преко пола милиона становника (табела 1), а њено становништво је данас малобројније него пре 50 година (средином 1968. оно је први пут премашило 7 милиона). Иначе, почетак смањења становништва Србије се временски везује за ране 1990-е, и то пре свега као последица појаве негативног природног прираштаја (од 1992. године), а касније и негативног миграционог салда. Збирно посматрано, Србија је у том двадесетшестогодишњем периоду само на основу негативног природног прираштаја, изгубила 700 хиљада становника.

Табела 1. Укупно становништво и компоненте природног кретања, 2001-2017.

Година	Укупно становништво (1. јануар)	Природни прираштај	Живорођени	Умрли
2001	7504739	-20573	78435	99008
2002	7502126	-24684	78101	102785
2003	7490918	-24921	79025	103946
2004	7470263	-26134	78186	104320
2005	7456050	-34591	72180	106771
2006	7425487	-31887	70997	102884
2007	7397651	-34703	68102	102805
2008	7365509	-33628	69083	102711
2009	7334937	-33701	70299	104000
2010	7284451	-34907	68304	103211
2011	7253969	-37337	65598	102935
2012	7219069	-35143	67257	102400
2013	7183925	-34746	65554	100300
2014	7149179	-34786	66461	101247
2015	7114393	-38021	65657	103678
2016	7076372	-36100	64734	100834
2017	7040272	-38828	64894	103722
2018	7001444			

Са демографског аспекта, 2017. година је за Србију значајна, у последњих 100 година, односно од завршетка Првог светског рата, и по највећој разлици између броја живорођених и умрлих (-38,8 хиљада). **Негативан природни прираштај** од 2005, сваке године износи преко 30 хиљада становника, а последњих година се знатно приближио граници од 40 хиљада (табела 1), а онај из 2017. је по обиму приближан броју становника општина Велика Плана, Врбас или пак Трстеник,

односно већи од укупног становништва у две трећине општина/града у Србији (114 од 169). Уколико се посматра само 21. век, тада је негативног природног прираштаја остварен у раздобљу 2001-2017. (555 хиљада) готово идентичан укупном становништву Нишавског и Поморавског округа (553 хиљаде).

На размере распрострањености појаве негативног природног прираштаја указују и подаци да је 2017. године број умрлих био већи од броја живорођених на оба велика подручја Србије (Војводини и централној Србији), у сваком од 25 округа, у 163 општине и 3982 насеља. Више рођених него умрлих регистровано је у само 6 општина (Нови Сад, Сјеница, Нови Пазар, Тутин, Бујановац и Прешево), и тек у сваком тринаестом насељу (у 370 од укупно 4709 насеља).¹

Такође, 2017. се издваја и као година са рекордно високом стопом негативног природног прираштаја (-5,5%), и то не само у 21. веку, већ и у читавом раздобљу након завршетка Првог светског рата. Уједно, Србија се према висини стопе негативног природног прираштаја у 2017. налазила на другом месту у Европи, одмах после Бугарске (-6,5%).²

Посматрано на општинском нивоу, стање је још неповољније. Стопа негативног природног прираштаја је у 124 општине већа од републичког, а међу њима, у 49 вредност тог показатеља износила је преко -10%. У том смислу су најугроженије општине Бабушница, Гаџин Хан, Рековац, Жабари, Црна Трава, све с вредностима од преко -20,0% (највећа је у општини Црна Трава где износи -29,7%). Такве вредности неминовно воде ка њиховом биолошком гашењу, али ако се наставе досадашње вредности, демографско урушавање прети и десетинама других општина.

Повећање негативног природног прираштаја којим се одликује природно кретање становништва Србије у 21. веку, у целини посматрано непосредно је условљено углавном различитим смером кретања броја живорођења (смањење) и броја умрлих (повећање), као и неједнаким интензитетом смањења, односно повећања годишњег броја живорођених и броја умрлих у периоду 2001-2017.

¹ Од 370 насеља у којима је, према подацима РЗС-а, у 2017. години природни прираштај био позитиван, у чак 150 број живорођених је само за по једно лице био већи од броја умрлих.

² Према Евростату, у 2017. години је свака друга европска земља имала негативног природног прираштаја. Ради се о 20 земаља, међу којима су најбројније бивше социјалистичке државе (14). Тој групи припадају и четири медитеранске земље (Грчка, Италија, Шпанија и Португалија), као и Немачка и Финска.

Што се тиче **живорођења**, најчешће је било присутно смањење њиховог годишњег броја. У 2017. години у Србији је било рођено 64,9 хиљада беба, што је за 13,7 хиљада мање у поређењу с првом годином новог столећа, односно 14,3 хиљаде мање од „рекордне“ 2003. Такође, једино су 2017. и претходна 2016. године у којима је рођено мање од 65 хиљада беба. Уједно, то су године с најмањим бројем живорођења од 1900. године (Његић, 1957; РЗС, 2017). То значи да је у Србији 2017, као и 2016. године, рођено мање беба него у време балканских ратова, мање него током Првог и Другог светског рата, и мање него 1999, тј. у години бомбардовања Србије од стране НАТО-а.

Актуелно стање у домену рађања и репродукције становништва Србије, као и недавне, или и промене у неком дужем раздобљу, могу се сагледати и кроз кретање и достигнуте вредности основних показатеља фертилитета. Тиме се делимично могу елиминисати утицаји промене бројности укупног становништва, као и обима женског фертилног становништва које су се последњих 15-ак година по правилу одвијале у смеру њиховог смањења. Стога су вредности најважнијих индикатора рађања, као што су стопа наталитета и стопа укупног фертилитета (СУФ), у периодима смањења броја живорођења спорије опадале, а у раздобљима њиховог повећања интензивније повећавале него што је то био случај с кретањем апсолутног броја живорођене деце. Ипак, и вредности релативних показатеља треба узимати с извесном резервом, и то из најмање два разлога. Најпре, то је питање тачности годишњих процена становништва Србије, имајући у виду неукључивање спољних миграција, због чега је оправдано претпоставити да је стварни број становника земље мањи од званично процењеног. Затим, не треба занемарити ни несинхронизованост примене нових дефиниција укупног становништва приликом израде процена становништва, односно приликом обухвата виталних догађаја (живорођења, односно умирања у земљи и иностранству; проблем обухвата виталних догађаја избеглица и интерно расељених лица).

Према најновијим подацима, стопа наталитета становништва Србије је у 2017. години износила 9,2 живорођења на 1000 становника. То је 13. година за редом да је вредност тог показатеља испод 10 промила. Тиме, Србија спада у групу десетак европских земаља с најнижим вредностима стопе наталитета. У 2017. години, мање од 10 живорођења на 1000 становника израчунато је за 19 европских земаља. Ниже вредности стопе наталитета од Србије регистроване су у 9 земаља, укључујући и оне с рекордно ниским вредностима (Италија са 7,6%, затим Грчка са 8,2%, и Шпанија и Португалија са по 8,4%).

Најновији подаци о просечном броју деце по једној жени у репродуктивној старости (15-49 година) указују да су у Србији 2017. године остварене промене које се у одређеној мери могу окарактерисати као донекле повољније у поређењу с променама броја живорођења односно стопе наталитета. Наиме, са просечно 1,49 детета по жени (табела 2), претходна година се издваја и по највећој вредности стопе укупног фертилитета након

2004. године (Пенев, 2009; РЗС, 2017). Актуелне разлике у односу на израчунате вредности тог показатеља у годинама између 2005. и 2016. нису превише наглашене (кретале су се у интервалу од 1,40 до 1,47), али смер промене можда представља почетни знак позитивних помака у нивоу фертилитета женског становништва Србије. То нарочито стога што се промене у раздобљу од 2001. године у Србији углавном нису одвијале у смеру који је био доминантан у осталим европским земљама (стагнантан у време повећања, и лагано растући у време смањења фертилитета).

Постојећи ниво фертилитета, а уз достигнути ниво морталитета женског становништва, је и даље (почев од 1956. године) недовољан за замену генерација. Вредност нето стопе репродукције (НСР) је у 2017. години износила 0,715 (табела 2), што значи да је „дефицит“ фертилитета потребног за просту репродукцију износио 28,5% (од 2005. он је сваке године био већи од 30%).

Табела 2. СУФ, НСР и дистрибуција укупног фертилитета по старости, 2001, 2006, 2011, 2016. и 2017.

Година	СУФ	НСР	Удео у укупном фертилитету (%)			
			до 30	30-34	35-39	40+
2001	1,58	0,75	73,2	19,0	6,5	1,2
2006	1,43	0,68	68,0	22,2	8,2	1,5
2011	1,40	0,67	61,3	26,0	10,7	2,1
2016	1,46	0,70	56,3	28,1	13,0	2,6
2017	1,49	0,72	55,5	28,0	13,5	3,0

Србија, у поређењу с подацима о СУФ-у који се односе на друге европске земље, због демографски старијег становништва, има нешто бољу позицију него на основу вредности стопе наталитета. Према подацима за 2016. годину,³ ниво фертилитета је и у свим осталим европским земљама испод нивоа прости репродукције, а највећи је у Француској са 1,89 живорођене деце по жени. Вредности СУФ-а мање од оних у Србији (1,46) забележене су у само 12 земаља, међу којима је и 6 медитеранских земаља, које су на самом зачељу листе. Последњих година Србија се углавном налази у групи 10-ак земаља с најмањим вредностима СУФ-а,⁴ и с тенденцијом смањења разлике у односу на земље с најнижим, али и у односу на оне с највишим фертилитетом. Она је у 2016. била најмања у протеклих 10 година – износила је свега 0,12 поена у односу на минималну, италијанску, стопу фертилитета од 1,34 детета по жени, али уједно најмања и у односу на максималну, француску, која је сведена на свега 0,43 поена).

У прве две деценије 21. века настављене су и дугорочне **промене у старосном моделу рађања**. Пад фертилитета, остварен у периоду 2001-2017. не само да није био равномерно расподељен по старости, него је код појединих узраста забележено и његово повећање. Промене се огледају, пре свега, кроз смањење фертилитета жена млађе репродуктивне старости, уз

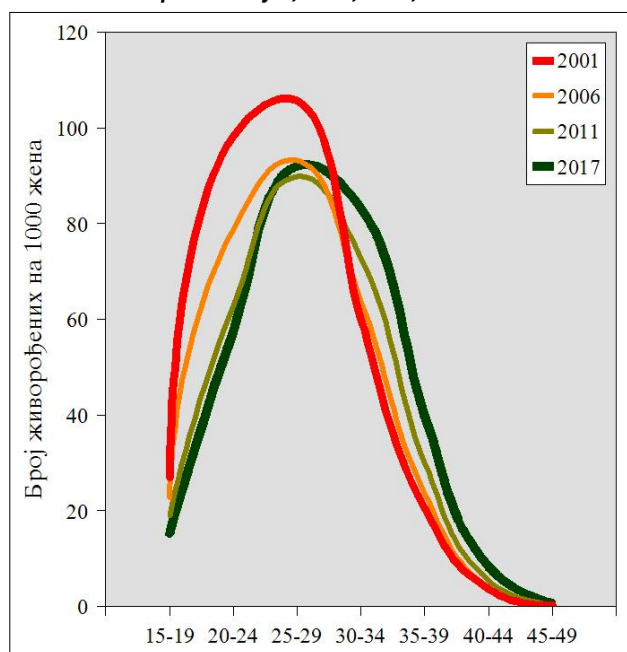
³ За 2017. се још увек не располаже потпуним подацима по земљама.

⁴ Србија се 2001. године, према нивоу фертилитета (1,58), налазила у горњој половини европске листе (26 земаља је имало мање вредности СУФ-а).

истовремено повећање фертилитета жена старих 30 или више година (графикон 1).

Ако се посматрају подаци о вредностима специфичних стопа фертилитета у периоду 2001-2017, пад нивоа рађања забележен је једино код петогодишњих старосних група жена млађег репродуктивног узраста (15-29 година). Највеће смањење је остварено управо код женског становништва тзв. оптималне репродуктивне старости (20-24 и 25-29) које су уједно, у првој половини посматраног периода, и највише рађале. Тако је стопа фертилитета жена старих 20-24 са 98,2‰ у 2001. смањена на 57,6‰ у 2017. или за више од 40%. Смањење је било присутно и код адолесценткиња (15-19), и то са 27,0‰ на 15,2‰, што се може оценити као повољна промена, али и код жена старих 25-29 година (са 105,7‰ на 92,0‰).

Графикон 1. Специфичне стопе фертилитета по старости мајке, 2001, 2006, 2011. и 2017.

Код осталог женског фертилног становништва (30-49) регистровано је повећање нивоа рађања и то код свих петогодишњих старосних група. Највеће апсолутно повећање је остварено код жена старих 30-34 године, које су према нивоу фертилитета доспеле на друго место, с великим изгледима да у наредном периоду постану старосна група с највишим нивоом рађања. Тако је, на пример, у 2001. фертилитет жена узраста 20-24 године био за 64% већи од фертилитета десет година старије кохорте жена. У 2017. години однос је био потпуно промењен – фертилитет жена старих 30-34 године је био за 45% већи од фертилитета 10 година млађе кохорте. Код старијег фертилног становништва, ниво рађања опада са старашћу, а такође и обим повећања вредности стопе фертилитета, али само апсолутни. Тако је у раздобљу 2001-2017, код жена старих 30-34 повећање износило 23,3 промилних поена (са 60,0 на 83,2 на 1000), док је код жена на самом крају фертилног периода (45-49) повећање било готово безначајно (0,5 промилних поена). У целини посматрано, смањење фертилитета жена млађих од 30 година било је веће од збирног повећања код старијих фертилних жена, што је

резултирало смањењем стопе укупног фертилитета од 0,09 детета по жени.

Остварене промене старосног модела фертилитета непосредно су се одразиле и на континуирано и врло убрзано повећање старости мајке приликом живорођења. Она је, између 2001. и 2017, повећана за више од три године (са 26,7 на 29,8). Истовремено, повећање просечне старости мајке приликом рођења првог детета је било још интензивније (са 25,1 на 28,4 године). И ти статистички подаци недвосмислено потврђују да се жене све касније одлучују на рађање, али је све већи удео и оних које, вољно или невољно, остају без потомства (Рашевић, 2018).

За разлику од промене броја живорођених, у Србији се готово дводеценијско раздобље од почетка 21. века одликује прилично **стабилним кретањем броја умрлих** (табела 1). У 2017. години регистровано је укупно 103,7 хиљада умрлих. То је приближно просечном годишњем броју умрлих у раздобљу 2001-2017. (102,8 хиљ.), мање за 3 хиљаде лица од максималног годишњег броја умрлих из 2005 (106,8 хиљ.) и више за 4,7 хиљада него 2001. године када је забележен најмањи број умрлих (99,0 хиљ.) у 21. веку. Такво, релативно стабилно кретање годишњег броја умрлих у супротности је с карактером промена смртности становништва Србије у турбулентној последњој деценији 20. века, када је забележено врло интензивно повећање броја умрлих (са 85,5 хиљада у 1990. на 104,0 у 2000).

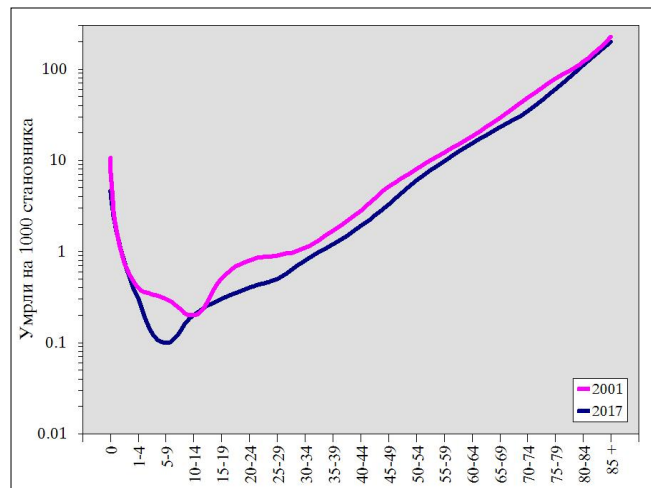
Међутим, исте 2017. године, израчуната је највећа вредност стопе морталитета (14,8‰), која је за 1,6 промилних поена већа од минималне из 2001. године (13,2‰), што је, у великој мери, било непосредно условљено супротним кретањем укупног броја становника Србије тј. његовим сталним смањењем. Ипак, вредности осталих најважнијих показатеља морталитета (специфичне стопе морталитета, стопа смртности одојчади, очекивано трајање живота) упућују да су промене у смртности становништва остварене у посматраном раздобљу биле знатно повољније.

Уколико се пореде само почетна и крајња година, тада су код свих петогодишњих старосних група вредности специфичних стопа смртности у 2017. години биле ниже него 2001. и то за оба пола (графикон 2). Међу кохортама с релативно високим стопама морталитета (преко 10 промила у 2001. години) до релативно највећег смањења дошло је код деце млађе од годину дана (за 56% или са 11,1‰ на 4,7‰) и лица старих 70-74 (за 28% или са 48,0‰ на 34,7‰).

Најупечатљивији резултати су постигнути у смањивању смртности деце млађе од годину дана. Број умрле одојчади је током посматраног периода имао изражени опадајући тренд. У Србији је 2017. године евидентирано 305 смртних случајева деце млађе од годину дана, док је 16 година раније број умрле одојчади био више него двоструко већи (799). Смањење броја умрле одојчади било је готово континуирано, а нарочито убрзано у периоду 2001-2006, што се подудара и с наглим смањењем броја живорођене деце. Ипак, у истом раздобљу је забележено и значајно смањење вредности стопе смртности одојчади – са, у том раздобљу,

рекордних 10,2 умрлих на 1000 живорођене деце у 2001, на 7,4 промила у 2006, и затим на 4,7 промила у 2017, што је уједно и најмања до сада забележена вредност тог важног показатеља смртности. Ипак, Србија и поред несумњиво повољних кретања, у европским оквирима заостаје за многим земљама, не само по нивоу смртности одојчади, већ и по интензитету његовог смањења. Према подацима Евростата, у 2001. години виша стопа је евидентирана у свега 10 европских земаља (све бивше социјалистичке државе). Исте године, у 16 европских земаља вредности стопе смртности одојчади биле су испод 5 промила, и барем двоструко ниже од оне у Србији (најнижа на Исланду са 2,7‰). Србија је према најновијим подацима (односе се на 2016) задржала исто место на европској листи земаља према висини смртности одојчади (10 земаља с већим стопама смртности одојчади), али је број земаља с најмање двоструко нижом стопом смртности одојчади (испод 2,7‰) сведен на 8, укључујући и три у којима је стопа смртности деце млађе од годину дана била испод 2‰ (Словенија, Финска и Исланд, са до сада најнижом стопом од 0,7‰).

Графикон 2. Смртност становништва по старости (на 1000 становника), 2001. и 2017.

У Србији је дошло и до приметног продужења просечног животног века. Према таблицама смртности за 2017. годину, очекивано трајање живота при живорођењу (Ео) износило је 75,5 године (агрегатно за оба пола). То је идентична вредност као у 2016, када је очекивано трајање живота достигло историјски максимум (табела 3).

У односу на 2001. годину, очекивано трајање живота је продужено за две године. Продужење средњег трајања живота је остварено за оба пола, и углавном је било континуирано. Оно је било нешто веће код мушкараца (3,3 према 2,7 година). Таква кретања су условила и смањење разлике у дужини очекиваног трајања живота између мушког и женског становништва (са 5,5 у 2001. на 4,9 године у 2017).

Србија се у ширим европским оквирима и даље, као и 2001, налази у групи десетак земаља с најкраћим

очекиваним трајањем живота. Разлика у односу на Русију, земљу с најкраћим очекиваним трајањем живота у Европи (71,9 у 2016) износи 3,6 година, док разлика у односу на Швајцарску, земљу с најдужим очекиваним трајањем живота (83,7 у 2016) износи око 8,2 године. Слично је и са очекиваним трајањем живота по полу, с тим што су код мушког становништва разлике веће како у односу на земље с минималним тако и у односу на земље с максималним животним веком (по приближно девет година), него што је то случај код женског становништва (разлика у односу на минимално трајање живота је мање од 3 године, а 8 у односу на максимални животни век).

Табела 3. Очекивано трајање живота при живорођењу, по полу, 2001-2017 (у годинама)

Пол	2001	2006	2011	2016	2017
Свега	72,4	73,2	74,2	75,5	75,5
Мушко	69,7	70,6	71,6	73,0	73,0
Женско	75,2	75,9	76,8	78,0	77,9

Извор: За 2001. прорачун аутора, а за остале године подаци РЗС-а.

Поређења с нивоом морталитета по старости и интензитетом промена које су у истом периоду остварене у многим другим европским земљама, а посебно у оним које су у том домену постигле најбоље резултате, упућују на закључак да у Србији постоје велике потенцијалне резерве за даље снижавање смртности становништва (Marinković, Radivojević, 2016). То се односи, како на смртност најмлађих, тако још више на смртност старијег средовечног и старог становништва. Током читавог посматраног периода, стопе смртности становништва Србије старог 50-84 године (по појединачним годинама старости) су најмање два пута, а углавном око два и по пута веће од одговарајућих вредности за Швајцарску. Сличне релације су и уколико се поређења врше с неким другим земљама (нпр. Француска или Шведска).

Литература и извори података

- Eurostat (2018). Fertility indicators (Last update: 20-09-2018) <http://ec.europa.eu/eurostat/data/datab>
- Marinković I., Radivojević, B. (2016). Mortality trends and depopulation in Serbia. *Geographica Pannonica* 20(4): 220–226.
- Његић, Р. (1957). Природно кретање становништва Србије од 1863-1954 године. *Прикази* 20. Београд: Народна Република Србија, Завод за статистику.
- Пенев, Г. (2009). Србија 2008. године: више рођених, мање умрлих. *Демографски преглед* 9(32): 1-4.
- Рашевић, М. (2018). Криза рађања у Србији: новији увиди. *Ка бољој демографској будућности Србије*, (24-50). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт друштвених наука.
- РЗС (2017). *Демографска статистика 2016*. Београд: Републички завод за статистику
- РЗС (2018). Витални догађаји, 2017. *Саопштење СН40*, 169, LXVIII, 29.06.2018.
- РЗС (2018а). Процена становништва, по старости и полу (почетак, средина и крај године). Београд: Републички завод за статистику.
- <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/18010403?languageCode=sr-Cyrl>

Др Горан Пенев